

РОЛЬ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Резюме. *Стаття присвячена аналізу психолого-педагогічних основ феномену творчого потенціалу, його суті, складових, умов формування, форм реалізації у педагогічній діяльності.*

Ключові слова: *творчість, потенціал, творчий потенціал, творчий стиль діяльності, творча особистість.*

Постановка проблеми. Усвідомлення соціально-економічної ситуації в Україні, залежності її майбутнього від людей, здатних творчо вирішувати наявні проблеми зумовлює необхідність реалізації одного з основних напрямів відродження вітчизняної системи освіти – підготовки педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності. Як показують тенденції, що намітилися в умовах розвитку системи освіти в Україні, мобільність шкільної системи буде зростати. Це вимагає від учителя глибоких знань свого предмета, а також вмінь спрямовувати та привчати молоде покоління до творчого розв'язання проблем, що буде сприяти розвитку інтелектуального, духовного й економічного потенціалів суспільства.

Динамічний розвиток сучасної цивілізації, зростання соціальної ролі людини, швидка зміна технологій у всьому світі потребують насамперед високого рівня творчого підходу в освіті. Випускники вищих навчальних закладів повинні мати такі якості, як ініціативність, самостійність в прийнятті рішень, цілеспрямованість. Зазначені вимоги зумовлюють необхідність орієнтації вищої освіти на підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчого вирішення проблем, до пошуку нестандартних підходів у навчанні та вихованні.

Розвиток творчого потенціалу країни залежить від багатьох учасників навчальної діяльності. По-перше, це викладачі вищих навчальних закладів, що готують педагогічні кадри; по-друге, студенти педагогічних навчальних закладів, від творчої особистості яких залежить формування та розвиток творчості їхніх майбутніх учнів; по-третє, учні шкіл, гімназій та ліцеїв, розвиток особистості яких стане підґрунтям у формуванні творчої нації. Така взаємозалежність вимагає вдосконалення навчально-виховної праці у вищій школі, створення найсприятливіших умов для формування вже під час навчання творчої особистості педагога.

Ступінь розробки проблеми. У спеціальній науковій літературі «творчість» найчастіше визначається як процес діяльності, результатом якого є створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей. Водночас творчість являє собою здатність людини створювати на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу нову реальність, яка задовольняла б різні суспільні й індивідуальні потреби. Вивченню творчості присвячені роботи багатьох психологів, педагогів, дидактів, таких, як В.І.Андрєєв, Д.Б.Богоявленська, Л.С.Виготський, Н.В.Кузьміна, В.О.Моляко, В.В.Рибалка, С.О.Сисоєва та інші. Слово «творчість» походить від слова творити, тобто шукати, винаходити і створювати те, що не зустрічалось раніше. Це далеко не новий предмет дослідження. Питання творчості цікавило мислителів за всіх часів. Історія творчості знала приклади різних теорій. У середині 20 століття потреба у творчих ідеях зростає настільки, що стає відправним пунктом багатьох наукових робіт. Необхідність мотивувати творчу діяльність, стимулювати успіх творчого акту, формувати творчі колективи викликає проникнення ідей розвитку творчого потенціалу людини у більшість сфер наукової і практичної діяльності. Підвищення інтересу дослідників у багатьох сферах науки щодо питань формування творчої особистості пов'язано насамперед з тим, що в сучасних психологічних і педагогічних працях вчених стверджується про притаманність творчості кожному індивіду [1; 2; 3; 8]. Це дало можливість значно

розширити коло досліджуваних аспектів творчості, збільшити масштаб втілення отриманих результатів, удосконалити процес формування творчої особистості.

Психологічний словник характеризує творчу особистість наявністю в неї здібностей, мотивів, знань і вмінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю. Серед перелічених складових творчої особистості здібності, за ствердженням вчених (В.І.Андрєєв, О.І.Клепиков, І.Т.Кучерявий, В.В.Клименко, М.О.Лазарєв, А.М.Матюшкін), виступають важливим показником творчості.

Л.С.Рубінштейн та К.К.Платонов визначають, що здібності – це «індивідуальні психічні властивості, що обумовлюють успішність виконання певних видів діяльності і не зводяться до знань і вмінь, але визначають легкість їхнього набуття». Н.В.Кузьміна продовжує та розширює загальновідоме визначення поняття «здібності» й трактує їх як психічні властивості, що розкриваються і розвиваються у процесі творчої діяльності і тому самі є наслідком певної діяльності. Таке твердження дає можливість розглядати здібності як продукт творчої діяльності особистості.

У той же час експериментально доведено, що, виступаючи реальним засобом успішного здійснення діяльності, самі по собі здібності не гарантують високого рівня творчого розвитку особистості.

Їхня роль реалізується через індивідуальні якості особистості, її мотиваційну структуру, ціннісні орієнтації, активність. Такий зв'язок між особою і творчістю визначається терміном «потенціал». Його, в першу чергу, пов'язують з усвідомленням діяльнісного начала буття індивіда, під яким розуміється сила, здібність, потенційні можливості, душевна енергія.

Потенціал (від лат. *potentia* – сила) означає джерела, можливості, засоби, запаси, що можуть бути використані для рішення будь-якого завдання, досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі. Дослідженню творчого потенціалу присвячені роботи багатьох психологів та педагогів, серед яких Д.Б.Богоявленська, Н.В.Кічук, П.Ф.Кравчук, О.Н. Лук, М.О.Матюшкін, В.О.Моляко, Я.О.Пономарьов, М.М. Посталюк, В.В.Рибалка тощо.

Метою статті є визначення сутності, характеру, складових та ролі творчого потенціалу у процесі розвитку особистості.

Результати дослідження аспектів творчої особистості дозволили констатувати, що в науці немає єдиної думки щодо якісних і кількісних показників творчого потенціалу. Основною причиною нечіткого визначення поняття і ролі потенціалу в процесі розвитку творчої особистості є, по-перше, його порівняння, а в окремих випадках і повна ідентифікація з поняттями «обдарованість», «талант», «творча особистість» (Д.Б.Богоявленська, В.О.Моляко, С.О.Сисоєва). По-друге, вживання та використання поняття «творчий потенціал особистості» в науковій психологічній і педагогічній літературі є подекуди досить вільним. По-третє, у зміст поняття «творчий потенціал» включають характеристики творчої особистості, творчого мислення, творчих здібностей (О.А.Лук, П.Ф.Кравчук, Н.Ю.Посталюк). Визначення сутності потенціалу ускладнюється й багатоплановою системою взаємозалежних характеристик: активності, волі, мети, стилю діяльності, здібностей, мотивів тощо. Феномен творчого потенціалу є цілісним, але внутрішньо суперечливим явищем, загальним і необхідним моментом суб'єктивно діяльної здатності людського індивіду.

Як вияв сутності особистості творчий потенціал має фізіологічну, психологічну і соціальні сторони. Сукупність певних явищ, властивих кожній із названих сторін, дає уявлення про творчий потенціал особи як системну якість, вияв і функціонування якої здійснюється у конкретних формах. Особливе місце у дослідженнях творчості посідає питання домінантів, за рахунок яких здійснюється реалізація творчого потенціалу особистості.

Так, П.Ф.Кравчук визначає творчий потенціал як системоутворюючу якість особистості і розглядає його взаємозв'язок з сутнісними силами людини. Вчений вважає, що це інтегративне явище особистості об'єднує різнобічні якості людини та проявляється за допомогою творчої сили, що визначається змістом і рівнем розвитку потенційних можливостей до перетворення і виявляє себе завдяки творчим здібностям.

Якісно нову одиницю виміру творчого потенціалу особистості вводить Д.Б.Богоявленська в результаті дослідження творчості. Запропонована одиниця, на думку вченого, відображає пізнавальні й мотиваційні характеристики творчої особистості в їхній єдності. В якості зазначеної «одиниці дослідження» творчого потенціалу пропонується розглядати інтелектуальну активність, головною ознакою якої є можливість поєднувати в собі інтелектуальні й неінтелектуальні чинники розумової діяльності. Інтелектуальні представлені розумовими здібностями і становлять фундамент інтелектуальної активності, а неінтелектуальні – особистісними й мотиваційними, через структуру яких переломлюється творчість. До основних кількісних характеристик інтелектуальної активності інтелектуальну (інтенсивність, тривалість, тонус) Д.Б.Богоявленська додає ініціативу, під якою розуміється продовження розумової діяльності за межами того, що вимагається.

Слід зауважити, що під творчою особистістю розуміється особистість, яка не тільки володіє потенційними можливостями до творчості, а й проявляє себе у систематичній творчій діяльності, на чому наголошується в роботах багатьох вчених (Л.Б.Єрмолова-Томіна, Н.В.Козленко, Н.Ю.Посталюк). Так, Н.Ю.Посталюк пов'язує проблему формування творчого потенціалу особистості з поняттям «творчий стиль діяльності», під яким розуміється «стійка єдність способів та засобів діяльності, що забезпечують її творчий характер та цілісність». У своїх працях учений характеризує творчий стиль діяльності через низку певних рис, серед яких: 1) здатність до бачення проблем як стрижнева ознака креативності, 2) оригінальність мислення – здатність дивитися на предмет нетрафаретно, побачити його в новому світлі; 3) легкість асоціювання – здатність швидко та вільно переключатися від руху думок в одному напрямі до руху в зворотному; 4) гнучкість мислення є вільним переключенням від однієї розумової діяльності до іншої; 5) легкість генерування ідей – здатність генерувати велику кількість ідей на один стимул; 6) критичність мислення – контрольоване відношення до інформації, що надходить; 7) здатність до переносу – трансформація засвоєних зразків діяльності в нову ситуацію; 8) готовність пам'яті – системність, динамічність, упорядкованість мислення.

Автори «Основ творчості особи» – О.І.Клепиков й І.Т.Кучерявий – також подають реалізацію творчого потенціалу людини через її активність у процесі діяльності [2]. Творчий потенціал учені трактують як якість людини, за допомогою якої реалізується наявна і можлива діяльність у формі праці, пізнання і спілкування. Підкреслюється, що необхідним компонентом активності є властивість здійснювати вольові зусилля – робити вибір, приймати рішення і виконувати їх. Активність особистості ґрунтується на спроможності здійснювати внутрішні можливості, тобто здатності самореалізуватися. Воля – головне джерело творчих резервів особистості.

Вона виявляє такі якості особистості, як зібраність, сміливість, наполегливість, цілеспрямованість. Воля визначає особистість у цілому і передусім її характер у вигляді структурно й функціонально організованого формування. Головним чинником, що відображає сутність творчого потенціалу й творчої активності, за твердженням О.І.Клепикова і І.Т.Кучерявого, є ставлення особистості до праці. Причетність і ставлення – це природна форма вияву творчого потенціалу особи. В них реалізується певна дія, зумовлена потребами людей. Саме творче ставлення до трудової діяльності виводить працівника за межі вузькоспеціалізованої праці, стимулює інтерес до освоєння циклу технологічного процесу, розкриває в повному обсязі особистісні творчі потенції.

Значний інтерес для нашого дослідження мають наукові праці С.О.Сисоєвої [7]. На

підставі відомих досліджень у галузі педагогіки і психології творчості, стану розв'язання проблеми у практиці, а також виходячи з того, що творчі можливості особистості реалізуються не тільки у предметній діяльності, але й у самому житті, вченою була обґрунтована система творчих якостей особистості, що відображає її спрямованість на творчу діяльність, її характерологічні особливості, творчі уміння, індивідуальні особливості психічних процесів, які сприяють успіху в творчій діяльності, і за рахунок яких людина здатна діяти як творчо-активний суб'єкт.

Так, підсистема спрямованості включає позитивне уявлення про себе, творчий інтерес, допитливість, потяг до пошуку нової інформації. Підсистема характерологічних особливостей особистості охоплює сміливість, готовність до ризику, самостійність, ініціативність, упевненість у своїх силах та здібностях, цілеспрямованість, наполегливість. Підсистема творчих умінь характеризується проблемним баченням, здатністю до висунування гіпотез, дослідницької діяльності, умінням аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію, здібністю до особистісного спілкування.

Підсистема індивідуальних особливостей психічних процесів охоплює альтернативність й дивергентне мислення, самостійність сприйняття, пошуково-перетворюючий стиль мислення.

Результатом аналізу багатьох досліджень аспектів творчого потенціалу людини стали наукові роботи В.О.Моляко, у яких ученому вдається згрупувати велику низку якостей та здібностей, що характеризують творчий потенціал особистості [6]. Серед таких: неабияка енергія, винахідливість, пізнавальні здібності, чесність, правдивість, прагнення володіти фактами, закономірностями, інформаційні здібності, прагнення о розвитку, здібність орієнтуватися у проблемі, оригінальність, дивергентне мислення, здатність до швидкого придбання нових знань, до тяжкої завзятої праці тощо. У наукових дослідженнях В.О.Моляко наполягається на зв'язку творчого потенціалу людини саме зі здібностями, де останні є похідними задатків. Крім того, дослідження науковця дозволили виділити в системі творчого потенціалу основні складові: 1) задатки, схильності, що виявляються в підвищеній чутливості, перевагах, у динамічності психічних процесів; 2) інтереси, їхня спрямованість, систематичність прояву, домінування пізнавальних інтересів; 3) допитливість, прагнення до створення нового, здатність до рішення і пошуку проблем; 4) швидкість у засвоєнні нової інформації; 5) здатність до постійних порівнянь, виробленню еталонів для подальшого добору; 6) прояв загального інтелекту – розуміння, швидкість оцінок і вибору шляху рішення, адекватність дій; 7) наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працьовитість, систематичність у роботі, сміливе прийняття рішень; 9) творчість – уміння комбінувати, знаходити аналоги, реконструювати; схильність до системи варіантів, економічність у рішеннях, раціональне використання засобів; 10) інтуїтивізм – здатність до найшвидших оцінок, рішень, прогнозуванню; 11) порівняно більш швидке оволодіння уміннями, навичками, прийомами; 12) прагнення до вироблення особистісних стратегій і тактик при рішенні загальних і спеціальних нових проблем, завдань, пошуку виходу зі складних, нестандартних ситуацій.

Особливе місце у дослідженні творчості посідає питання створення умов, що провокують виникнення імпульсу до творчої діяльності. Особа не завжди повною мірою осмислює потребу в творчості, усвідомлює свої творчі потенції, а також шляхи і способи їхньої реалізації. Її творчий потенціал може розкритися, коли відбувається мобілізація сил людини і виявлення прихованих резервів, що проявляються у творчості. Це означає, що для формування й розвитку творчого потенціалу людини необхідно створити спеціальні умови, які б стимулювали творчу активність особистості, її вольові зусилля. Спираючись на це, багато дослідників прийняли точку зору, за якою ключовою характеристикою потенціалу особистості є її мотивація, а не видатний інтелект чи висока креативність. Дослідженнями встановлено, що люди, природно менш здатні, але які цілеспрямовано вирішують власне,

особистісно значуще завдання, виявляються в результаті більш продуктивними, ніж більш обдаровані, але менш зацікавлені [3; 5].

Мотивація творчої активності – це система стійких мотивів, що відображає особистісну трансформацію взаємодій соціальних та індивідуальних чинників у стійку творчу спрямованість особистості.

Зазначене поняття характеризує стан свідомості особистості, який зумовлює пріоритет творчої діяльності в системі життєвих виборів і поведінкових стратегій, стимулює та підтримує творчий процес на всіх стадіях його розвитку. Так, С.О.Сисоєва в якості особливостей мотиваційної сфери, що ведуть до формування творчої особистості, висуває адекватну Я-концепцію, потяг до процесу творчості, творчий інтерес, допитливість, бажання бути визнаним, отримати високу оцінку діяльності, потяг до пошуку нової інформації, фактів.

Висновки. Творчий потенціал особистості являє собою структурно й функціонально організоване формування, синтез соціальних й психофізіологічних властивостей. Феномен творчого потенціалу є цілісним, але внутрішньо суперечливим явищем, загальним і необхідним моментом суб'єктивної діяльної здатності людського індивіду. Це інтегральна властивість у вигляді здібності, що дає змогу людині здійснювати предметну діяльність. Означена властивість є результатом природної й соціальної активності, що стимулюється певними умовами, і зовнішньо проявляється у праці або доцільній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуткевич Т.В. Психологія творчості: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Дуткевич Т.В. – Кам'янець-Подільськ: Агенство «Медобори», 2003. – 134 с.
2. Клепиков О.І. Основи творчої особи: навч. посіб. / Клепиков О.І., Кучерявий І.Т. – К.: Вища шк., 2000. – 295с.
3. Клименко В.В. Механізм творчості і чим його розвивати / В.В.Клименко // Шкільний світ. – 2001. – № 25-28 (липень). – С.5-7.
4. Коберик О. Активізація навчально-пізнавальної діяльності школярів / О.Коберик, Г.Коберник // Рідна школа. – 2002. – № 3. – С.55-64.
5. Лукина В.С. Исследование мотивации профессионального развития / В.С.Лукина // Вопросы психологии. – 2004. – № 5. – С.25-32.
6. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці / Моляко В.О. – К.: Знання, 1998. – 48 с.
7. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість: монографія / Сисоєва С. – К.: Книжкове в-во. «Каравела», 1998. – 152с.
8. Торшина К.А. Современные исследования проблемы креативности в зарубежной психологии / К.А.Торшина // Вопросы психологии. – № 1. – 1998. – С.123-137.

***Резюме.** Стаття посвящена аналізу психолого-педагогічних основ феномена творчого потенціала, его сути, составных, условий формирования, форм реализации в педагогической деятельности.*

***Ключевые слова:** творчество, потенциал, творческий потенциал, творческий стиль деятельности, творческая личность.*

***The summary.** The article is about analysis of psychological and educational foundations of the phenomenon of a creative potential, its nature, components, formation conditions, forms of realization in academics.*

***Key words:** creativity, potential, creativity, creative style activity, creative personality.*

Одержано редакцією 15.11.2010 р.